

Раздел II

ЯДЕРНЫЙ ФАКТОР В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

Ядролық қарусызданудың өзекті мәселелері

А. Мұхаметқали

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: _muhametkali_alua@mail.ru

Түйін. Соңғы онжылдықта әлемдік саясатта артта қалған қарусыздандыру мәселесі қазіргі таңда қайтадан маңызын алуда. Бір кезде қосполярлы тайталасты аяқтаған келісімнің тағдыры енді халықаралық қауымдастықтың назарында. Осы саладағы жағдай мұқият талдауды қажет етеді, өйткені шұғыл шешімдер халықаралық тұрақтылыққа зиян келтіруі мүмкін. Ядролық қаруды бақылау аясындағы тоқырауды жеңу керек. Бақылау режимі сақталуы керек. Ядролық қаруды бақылаудың жоқтығына қарағанда барлық кемшіліктеріне орай халықаралық қауіпсіздікке бұлардың болғаны дұрыс. Егер Ресей және АҚШ басшылары саяси ерікті білдірмесе, осындай бақылау 2012 жылдан кейін жоғалуы мүмкін.

Екінші дүниежүзілік соғыс біткен соң қарулану процесі тоқтатылмады, көптеген саясаткерлер үшінші дүниежүзілік соғыс болатынын болжаған және бұл текке емес. Кейбір ғалымдар мен саясаткерлердің айтуы бойынша Үшінші дүниежүзілік соғысы – мемлекеттер арасында жариялық соғыс ретінде болмай, керісінше жабық, саясат пен экономикаға бағытталған соғыс. Осы жағдайды алдын алу үшін БҰҰ-ның Бас Ассамблея және Қауіпсіздік Кеңесімен қоса басқа да көптеген қарусыздану мәселесімен айналысатын ұйымдар халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін шараларды және де қару-жарақтарды бақылау операцияларын жүргізе бастады [1].

Егер мемлекеттер осы мақсатты алдына қоя отырып, жиналып, ортақ күшке айналса, онда халықаралық қауіпсіздік пен бейбітшілік орнатуға болады. БҰҰ халықаралық бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздікті орнатуға өзі жалғыз күресе алмайды, әр мемлекеттің қолдауы ұйымға үлкен күш беретіні анық. Сондықтан, халықаралық қауіпсіздік орнату үшін мемлекеттер бірігуі керек екенін ұйым бүкіл әлемге көз жеткізуі керек.

Қазіргі таңда Біріккен Ұлттар Ұйымы беделді болса да және оны көп мемлекеттер жақтаса да, ядролық қарусыздану саласына әсер ететін көптеген факторлар бар:

- ядролық статуска ие емес мемлекет ядролық қару-жарақты өндіруі, сатып алуы;
- мемлекеттер арасында ядролық қарулану сайысы болуы;
- ядролық қаруларға қатысты ыдырайтын, жарықшақтанатын материалдарды өндіруді;
- электроэнергия мен ғылыми зерттеулерде қолданылатын объектілер мен материалдарды қолданылған кезде қауіпсіздік ережелерін дұрыс орындап сақтамауы;
- террористер және экстремистердің ядролық қаруларды пайдалануы;
- мемлекеттер немесе террористер ядролық материалдарды заңсыз экспортқа шығару, ұрлау, құпия сатып алуы (экспорттық бақылаудың тиімді болмауы).

Халықаралық қауіпсіздікке және бейбітшілікке қауіп-қатер төндіретін келесі мемлекеттер тобын жатқызуға болады:

- Ресми танылған ядролық мемлекеттер (АҚШ, Ресей, Франция, Ұлыбритания және Қытай);

– ядролық мемлекет ретінде танылмаған, бірақ ядролық қару-жарақ бар екенін ашық жариялаған (Үндістан және Пәкстан);

– ядролық қару-жараққа ие мемлекеттер бірақ ресми танылмайды (Израиль);

– ядролық статуска ие емес мемлекеттер, бірақ ядролық қарулардың мативациясы және қажетті ғылыми-техникалық потенциалы бар мемлекеттер (КНДР, Иран);

– ядролық мемлекет статусына ие емес, ядролық қаруды құруға қабілеті бар, бірақ саяси және әскери мақсаттарына сәйкес болмауына қатысты өзін-өзі тоқтатқан, ядролық мемлекеттер дәрежесінен «жасырын» ядролық мемлекеттеріне ауысты (Аргентина, Бразилия, Республика Корея және т.б.);

– «мемлекеттік емес актерлер» (халықаралық және ұлттық террористік ұйымдар мен топтар, экстремисттер және т.б.) [2].

Ядролық статуска ие емес мемлекеттер (Корей Халық Демократиялық Республикасы, Ирак, Ливия, Бразилия, Аргентина) халықаралық бақылау жүйесіндегі кемшіліктерді қолдана отырып, әскери сипаттағы ядролық қару-жарақтарды құпия жалғастырып өндейді. Бразилия, Аргентина және Ливия бұл жұмыстардың тоқтатылуы туралы жариялады. Бірақ, Бразилия келешек өңдеулерге арналған мүмкіндіктерді сақтауға ұмтылғаны анық. Жер бетінде халықаралық бейбітшілікті, қауіпсіздікті орнатуға тағы бір қауіп-қатер төндіреді, бұл фактор ең қауіпті әрі қаһарлы. Бұл – ядролық терроризм. Ядролық терроризмнің қауіпінің ерекшелігі – осы ядролық (немесе радиологиялық) қарулар мемлекеттік емес актормен қолданылуы мүмкін. Терроршылар заңды нормалармен шектелмеген, тіпті БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің санкциялары жарамсыз болады, олар «ережелерсіз ойнайды», сондықтан ядролық терроризмға қарсы әрекет мемлекетаралық қатынастарда қолданылатын әскери-стратегиялық құралдармен іске аса алмайды. Ядролық терроризм үш жолмен жүзеге асырылуы мүмкін:

– ядролық объектілеріне (реакторлар) қарсы ядролық жарылысты шақыру мақсатымен террорлық актілерінің өткізуі;

– өнеркәсіпке тағайындалған радиоактивті материалдарды радиологиялық қару ретінде қолданумен;

Сонымен қатар, терроршылар ядролық оқ-дәрілерге және жеткізу құралдарына рұқсат

жеңілдететін мәліметтерге ие болуы орынсыз, барлық ақпараттарды құпия түрінде сақтау керек. Осыған сәйкес, әр мемлекет өз ядролық саясатын жаңартқан кезде немесе қандайда өзгеріс енгізген кезде өзге мемлекеттерге хабарлауы тиіс. АҚШ және Ресей ғана емес, барлық басқа ядролық қаруы бар мемлекеттер ракета іске қосу жүйесінің жұмыстары туралы ақпарат алмасуы қажет. Халықаралық қауіпсіздікке, бейбітшілікке қауіп-қатер төндіретін тағы бір факторы ол – электроэнергия мен ғылыми зерттеулерде қолданылатын, яғни әскери емес атомды, радиациялық объектілер мен материалдарды қолданылған кезде қауіпсіздік ережелерін дұрыс сақтамауы. Оған мысал: Чернобыль АЭС апаты. Бұл авария 1986 жылдың 26 сәуірінде Чернобыль атом электр станциясында төртінші энергия блоктің қиратуы Украинаның (сол кезде Украина ССР құрамында болған) аумағында болған. Бұл қирау жарылғыш сипатқа ие болды, реактор толық қиратқан және қоршаған ортаға радиоактивті заттардың үлкен саны шығарылған. Ядролық энергетика тарихында бұл апат Экономикалық залал бойынша және жәбірленуші адамдардың зардаптарынан ең ірісі ретінде пайымдалады. Чернобыль АЭС-ы КСРО-да ең қуатты болып саналған. Чернобыль АЭС-ы Украинаға жақын салынған, Припять қаласында. Чернобыль қаласынан 18 километр, Белоруссияға жақын 16 километр және Киевтен 110 километр қашықтықта орналастырылған. ЧАЭС апат кезінде РБМ-1000 төртреакторлары қолданылды (үлкен қуатының реакторы жыралық типті) – әрбірі 1000 мвт электр қуатымен (3200 мвт жылулық қуаты болған) қызмет атқарған. Апаттың нәтижесінде радиоактивті заттар қоршаған орталарға таралған болатын, соның ішінде уран, плутоний, йод-131, цезий – 134, цезий – 137, стронций – 90 [3].

Осы жоғарыда айқындалған барлық мәліметтерді қорыта келетін болсақ, осы қауіп-қатерді ликвидациялау үшін келесі шараларды ұйымдастыру қажет:

– Ресей мен АҚШ мемлекеттер арасындағы ядролық қауіпсіздік саласындағы жаңа қарым-қатынас үлгісін құру қажет;

– ядролық қаруландыруда Ұлыбритания, Франция және ҚХР (КНР) мемлекеттерін реттеушілік, бақылаушылық режиміне қатыстыру қажет;

– Үндістан, Пәкстан және Израиль мемлекеттерін ядролық қаруландыруда реттеушілік, бақылаушылық режиміне де-факто қатысушы ретінде орнату;

– КХДР (КНДР) және Иран мемлекеттері ядролық қару-жарақтарды иелену мүмкіндігін алдын алу шараларын ұйымдастыру;

– ядролық емес мемлекеттердің ядролық қаруды иеленуге мотивациясын азайту;

– террористер және экстремисттердің ядролық қаруларды пайдалануға жол бермеу.

Қазірде стратегиялық тұрақтылықты бірнеше бағытта дамыту керек.

Бірінші басымдылық, бұл ядролық және радиологиялық қару-жарақтардың глобалды сұраныстарын азайту және таралудың тиімді стратегиялық алдын алу операцияларын жүргізу керек.

Екінші басымдылық, бұл әскери ядролық технологияларға бақылаушылық ұсыныстарды әзірлеу. Мемлекеттер және мемлекеттер емес субъектілер ядролық қару-жарақтарды иеленуді, сонымен қатар осы қаруды құрастыруға қатысты материалдар мен білімді максималды азайту керек. Осы халықаралық режим мәжбүрлеуші шараларға сүйенуі керек, бұл шараларды бір жағынан, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі, ал екінші жағынан, егеменді мемлекеттер жүзеге асыруы қажет [4].

Ядролық бақылау мен ядролық қару-жарақтарды таратпау режимінің негізгі құрамдас элементі, ХХІ ғасырдың қауіп-қатер мен тәуекелге қатысты келесі элементтерді жатқызуға болады:

– көпжақты бақыланбайтын ядролық қарулану сайысын болдырмау, алдын алу;

– «жасырын» мемлекеттер ядролық қару-жарақты иеленуді алдын алу, болдырмау, сонымен қатар осы мемлекеттерге ядролық державалар қарсы қолданбауға толық кепілдік беруі қажет;

– ядролық қаруларға қатысты ыдырайтын, жарықшақтанатын материалдарды өндіруді тоқтату;

– ресми және ресми емес ядролық державалар ядролық қару-жарақтар арсеналдардың санын арттырудан бас тарту;

– ядролық қарулардың жиналған қорлар санын азайту;

– ядролық мемлекеттер арасында ядролық қару-жарақты пайдалану тәуекелін төмендететін сенімділік және өзге де шараларын жүзеге асыру керек;

– ядролық қарулар мен материалдарды сақтауда, транспортировканы жүзеге асырғанда қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

– электроэнергия мен ғылыми зерттеулерде қолданылатын, яғни әскери емес объектілер мен материалдарды қолданылған кезде қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

– экспорттық бақылаудың тиімділігін және ұлттық жүйені түгендеуді арттыру, қарулы материалдардың бақылаушылық және физикалық қорғау;

– ядролық материалдардың заңсыз айналымын, ұрлық, құпия сатып алуды алдын алу, яғни тоқтату;

– «ми ағымын» болдырмау, тоқтату (әскери ядролық технологиялар жөнінде білімі бар және құпия ақпараттарға ие бақылауға алынбаған тұлға), сонымен қатар «ет сезімсіз технологиялардың» және электронды түрдегі технологияларды бақылаусыз таралуын тоқтату;

– террористер мен экстремистер арасында ядролық объектілерді және қаруларды иелену мүмкіндігін, сонымен қатар күші бар превентивті шараларды («контрраспространение») алдын алу, яғни тоқтату [5].

Әдебиет

1. <http://www.azattyq.org/content/Article/1164391.html>, <http://www.azattyq.org/content/Article/1149881.html>
2. Басил Хаж Жасим, «Әл Арабия» (Біріккен Араб Әмірліктері) телеарнасының тілшісі (арнайы «Жас қазақ» үшін) 2009 жылы 2 қазан.
3. <http://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl>
4. «Иранға шабуыл жасайтын кез келді». Жас Алаш №04 (15462) 14 қаңтар 2010 ж.
5. <http://mnenia.zahav.ru/ArticlePage.aspx?articleID=1077>

А. Мухаметкали

Основные вопросы ядерного разоружения

Вопросы разоружения, которые отошли на второй план в мировой политике за последнее десятилетие, стали актуальными. Судьба договора, как только был положен конец биполярной конфронтации, сейчас в центре внимания международного сообщества. Ситуация в этой сфере требует очень тщательного анализа, поскольку поспешные действия могут подорвать международную стабильность. Режим контроля должен быть сохранен. При всем своем несовершенстве это намного лучше для международной безопасности, чем отсутствие контроля над ядерными вооружениями. Такой контроль может быть потерян, если после 2012 года лидеры России и США не проявят политическую волю.

A. Mukhametkali

Basic questions of nuclear disarmament

Disarmament issues, which faded into the background of global politics over the past decade, have become relevant again. The fate of treaties that once marked the end of bipolar confrontation is now in the focus of international attention. The situation in this sector requires a very careful analysis, as hasty actions may undermine international stability. For all its imperfections, it is much better for international security than the absence of nuclear arms control. Such control may be lost after 2012 if the leaders of Russia and the United States do not display political will.